

Арт-терапевтична
АСОЦІАЦІЯ

**Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України**

Олена Вознесенська, Марина Сидоркіна

**АРТ-ТЕРАПІЯ
У ПОДОЛАННІ ПСИХІЧНОЇ
ТРАВМИ**

Київ – 2015

УДК 159.98

ББК 84.5

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої Ради
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
(Протокол № 03/15 від 23 лютого 2015 року)*

Рецензенти:

Мілютіна К.Л., доктор психол. н., доц. кафедри психології Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України;

Чорна Л.Г., к. психол. н., с. н. с. Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Вознесеньська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми: Практичний посібник / Олена Вознесеньська, Марина Сидоркіна. – К. : Золоті ворота, 2015. – 148 с.

Посібник містить теоретичні положення та практичні рекомендації надопомогу спеціалістам, які працюють із постраждалими під час воєнних дій, вимушеними переселенцями, сім'ями загиблих, з метою подолання наслідків психічної травматизації населення. Визначено особливе місце арт-терапії як методу допомоги особистості в кризовий період. Виділено медіа-травму як окремий вид травматизації населення в сучасному інформаційному суспільстві та визначені можливості використання арт-терапії в медіаосвітніх програмах. Описано особливості арт-терапевтичних методик та технологій, що застосовуються в роботі з психічними травмами особистості, у період горювання, відновлення після травмуючих подій.

Практичний посібник для працівників соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, практичних психологів, соціальних педагогів для використання в роботі з постраждалими під час військових дій, вимушеними переселенцями, сім'ями загиблих.

ISBN

© ІСПП НАПН України

© ВГО «Арт-терапевтична асоціація», 2015

© Вознесеньська О.Л., Сидоркіна М.Ю.

ЗМІСТ

Передмова. Епоха змін	5
Основні уявлення щодо психічної травми	8
• Психічна травма: поняття, види, прояви, наслідки.....	9
• Шокова травма.....	10
• Колективна травма.....	12
• Основні підходи до розуміння переживання втрати.....	16
<i>Література.....</i>	18
Основні принципи роботи з травмою.....	23
• Травма як ресурс.....	25
• Ретравматизація	28
• Стадії подолання психічної травми.....	29
• Психотерапевтична допомога у подоланні психічної травми	30
• Методологія роботи із важкою втратою.....	33
• Шляхи подолання колективної психічної травми... ..	37
<i>Література.....</i>	39
Арт-терапія як метод роботи з травматичними переживаннями	41
• Загальні поняття арт-терапії	42
• Особливості арт-терапії у роботі з травмою	48
• Вивільнення витіснених сильних почуттів: робота з пластичними тривимірними матеріалами	52
• «Колірна» депривація та малювання руками	59
• Психотерапевтичні можливості роботи з тілом.....	63
• Відновлення порушених психологічних меж.....	66
• Особливості роботи із переживанням важкої втрати в арт-терапії.....	69
<i>Література.....</i>	76

Інтеграція арт-терапевтичних та медіаосвітніх технологій у подоланні психічної травми	79
• Медіатравма в сучасному інформаційному суспільстві.....	80
• Арт-терапевтичні ресурси подолання психічної травми в медіаосвіті.....	83
• Арт-терапія в медіа-клубі.....	86
• Мандала як засіб рефлексії емоцій та зцілення в медіаклубних заняттях.....	93
<i>Література</i>	101
Арт-терапія як засіб подолання психічних травм у дітей та підлітків	103
• Специфіка переживання дітьми психічних травм ...	103
• Особливості роботи з психічними травмами у дітей.....	105
• Потенціал арт-терапії у роботі з психічними травмами у дітей.....	110
• Робота з різними видами психічних травм засобами арт-терапії.....	116
• Екологічність обговорення з дітьми їх творчості, пов'язаної з травмою.....	123
• Використання арт-терапії у роботі з переживанням важкої втрати у дітей та підлітків.....	133
• Арт-терапевтичні стратегії роботи з дитячими страхами.....	145
<i>Література</i>	147
Післямова. Безпечне місце	

Бегоян А.Н. Анатомия психотравмы: боль, болезнь и исцеление / А.Н. Бегоян// Психотерапия. – 2013. – № 5 (125). – С. 59-62.

Заманаева Ю.В. Переживание утраты близкого как процесс изменений во внутреннем мире личности: Автореф. дисс. ... канд. псих. наук / Ю.В. Заманаева. – СПб., 2004. – 18 с.

Калшед Д. Внутренний мир травмы: Архетипические защиты личностного духа/ Дональд Калшед ; [пер. с англ. В. Агаркова, С. Кравец] ; [под ред. В. Калиненко] ; [науч. ред. Е. Щербаковой]. – М.: Академический Проект, 2001. – 368 с.

Левин П. Исцеление от травмы: уроки природы. Спец. выпуск: Работа с психической травмой / П. Левин// Московский психотерапевтический журнал. – 2003. – № 1. – С. 53-69.

Лучина Н. Психологическая шоковая травма – ее последствия и устранение/ Наталья Лучина; [Электронне джерело]. – Режим доступу : <http://junona.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1167>

Марчер Л. Травма рождения: метод ее разрешения / Л. Марчер, Л. Олларс, П. Бернард // Московский психотерапевтический журнал. – Спец. выпуск: Работа с психической травмой. – 2003. – № 1. – С. 92–120.

Огієнко В. І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод / В. І. Огієнко // Національна та історична пам'ять . – 2011. – Вип. 1. – С. 148-160.

Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / [за ред. Н.В. Чепелевої]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 276 с.

Рупперт Ф. Травма, связь и семейные расстановки: понять и исцелить душевные раны /Франц Рупперт ; [пер. с нем. Е. Гурской]. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2010. – 247 с

Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; [пер. з нім. В. Кам'янець]. – Л.: Літопис, 2010. – 353 с.

Begoyan A. An Anatomy of Psycho-trauma: Pain, Illness and Recovery / Begoyan, Arman // International Journal of Psychotherapy. – 2014. – Т. 18. – № 3. – С. 41-51.

Herman L.J. Trauma and recovery / Herman, Judith Lewis. – New York: BasicBooks, 1992. – 276 pp.

Levine P. Waking the Tiger: Healing Trauma / P. Levine. – Berkeley: North Atlantic books , 1997. – 204 p.

Levine P. New Insights into Trauma Therapy / P. Levine & J. Chitty // APTA National Conference, 1994. – P. 13.

Neal A. G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century / Arthur G. Neal. – Armonk, N.Y. & London: M.E. Sharpe, 1998. – 224 p.

Neimeyer R. A. Lessons of loss: A guide to coping / [2nd ed. R. A. Neimeyer]. – TN: Center for the Study of Loss and Transition., 2002. – 514 p.

Neimeyer R. A. Searching for the meaning of meaning/ R. A. Neimeyer // Grief therapy and the process of reconstruction. *Death Studies*. – 2000. – 24(6). – P.p. 541–558.

Pennebaker J. W. Linguistic predictors of adaptive bereavement / J. W. Pennebaker, T. Mayne & M. Francis // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1997. – 72(4). – P.p. 863–871.

Terr L.C. Childhood traumas: An outline and overview / L.C. Terr // *American Journal of Psychiatry*. – 1991. – 148. Pp. 10–20.

Worden J. W. Grief counseling and grief therapy: a handbook for the mental health practitioner / [4th Ed. Worden, J. William]. – New York, NY: Springer Publishing Company, LLC., 2009. – 316 p.

Alexander F. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение./ Франц Александер ; [пер. с англ. С. Могилевского]. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 352 с.

Мазур Е.С. Экзистенциально-соматический подход в работе с психологической травмой / Е.С. Мазур. // Психология телесности ; [под ред. В.П. Зинченко, Т.С. Леви]. – М.: АСТ, 2005. – С. 674-700.

Рикер П. Память, история, забвение / П. Рикер ; [пер. с франц.: И. И. Блауберг и др.] – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.

Appleton V. Avenues of hope: Art therapy and the resolution of trauma / V. Appleton // Journal of the American Art Therapy Association. – 2001. – Vol. 18. – Issue 1. – P. 6-13.

Assman A. Memory, individual and collective / A. Assman // The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis/ [Ed. Robert E. Goodin and Charles Tilly]. – Oxford, 2006. – Pp. 210–227.

Caserta M. S. Toward the development of an Inventory of Daily Widowed Life / Caserta, M. S., & Lund, D. A. // (IDWL): Guided by the dual process model of coping with bereavement. Death Studies, 2007. – 31(6). – P.p. 505–534.

Joseph S. Growth following adversity: Theoretical perspectives and implications for clinical practice / S. Joseph & P. A. Linley // Clinical Psychology Review.– 2006. – Vol. 26. – P. 1041-1053.

Lister S. Current bereavement theory: Implications for art therapy practice // Lister, S., Pushkar, D., & Connolly, K. // The Arts in Psychotherapy. – 2008 – 35. – P.p. 245–250.

Neal A. G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century/ Arthur G.Neal. – Armonk, N.Y. M.E. Sharpe, 1998. – 224 p.

Neimeyer R. A. Lessons of loss: A guide to coping / [2nd ed. R. A. Neimeyer]. – TN: Center for the Study of Loss and Transition., 2002. – 514 p.

Neimeyer R. A. Searching for the meaning of meaning / R. A. Neimeyer // Grief therapy and the process of reconstruction. Death Studies. – 2000. – 24(6). – P.p. 541–558.

Peterson C. Strengths of character and posttraumatic growth / C. Peterson, N. Park, N. Pole, W.D'Andrea & M. E. P. Seligman // Journal of Traumatic Stress. – 2008. – Vol. 21. – P. 214-217.

Tedeschi R. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence/ *Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G.* // *Psychological Inquiry.*— Vol. 15. — 2004. — P. 1-18.

Stroebe M. S. The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description / *M. S. Stroebe & H. Schut* // *Death Studies.* — 1999. — 23(3), 197–224.

Stroebe M. S. Meaning making in the dual process model of coping with bereavement / *M. S. Stroebe & H. Schut.* // *Meaning reconstruction and the experience of loss* / [Ed.R. A. Neimeyer]. — Washington, DC: American Psychological Association, 2001. — Pp. 55–73.

- Арт-терапія в епоху постмодерна [Текст] : [збірник / науч. ред. и пер. А. И. Копытина]. – С.-Петербург : Речь : Семантика-С, 2002. – 221 с.
- Арт-терапія жертв насилья / [сост. А. И. Копытин]. – М.: Психотерапія, 2009. – 144 с: ил.
- Вознесенська О.Л.* Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті / Олена Вознесенська, Людмила Мова. – К.: Шкільний світ, 2007. – 120 с.
- Грудий В.С.* Тема «гранич» в танцевально-двигательной психотерапии: два полюса одной проблемы / Грудий Вероника // Простір арт-терапії: [Зб. наук. ст.] / [ВНЗ „УМО” АПН України, ГО „Арт-терапевтична асоціація”]; редкол.: Семиченко В.А., Чуприков А.П. та ін.]. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 1 (5). – С. 4-16.
- Жвйтиашвили Н.Ю.* Концепт «сдерживания» в арт-терапии психотических пациентов / Н. Ю. Жвйтиашвили // Московский Психотерапевтический Журнал. Специальный выпуск: Психотерапия искусствами / [отв.ред. В.В. Сидорова, Е.А. Морозова]. – 2005. – № 4. – С.89-108.
- Заманаева Ю.В.* Переживание утраты близкого как процесс изменений во внутреннем мире личности: Автореф. дисс. ... канд. псих. наук / Ю.В. Заманаева. – СПб., 2004. – 18 с.
- Клауд Г.* Дети: границы, границы... : пер. с англ.: И. Стариковская / Генри Клауд, Джон Таунсенд. – М.: Триада, 2001. – 101 с.
- Колошина Т.Ю.* Арттерапия: Метод. рекомендации / Т.Ю. Колошина. – М.: Изд-во Института психотерапии и клинической психологии, 2002. – 84 с.
- Копытин А.И.* Основы арт-терапии / А.И. Копытин. – СПб.: Изд-во “Лань”, 1999. – 256 с.
- Латуненко Ю.Е.* «Мазня» и «месиво» как метод работы с психической травмой или «нельзя, стыдно, что люди подумают» / Латуненко Юлия // Простір арт-терапії: міф, метафора, символ: [матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, Інститут соціальної та політичної психології АПН України – ЦППЮ АПН України, 28 лютого-1 березня 2008 р.)]; за наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьоновой, О.А. Бреусенка-Кузнєцова, О.Л. Вознесенської]. – К.: Міленіум, 2008. – С. 73-76
- Лебедева Л.Д.* Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии/ Л.Д. Лебедева, Ю.В. Никонорова, Н.А. Тараканова. – СПб.: Речь, 2006. – 336 с.
- Левин П.* Исцеление от травмы: уроки природы. Спец. выпуск: Работа с психической травмой / П. Левин // Московский психотерапевтический журнал. – 2003. – № 1. – С. 53-69.

- Левин П. Пробуждение тигра – исцеление травмы / П. Левин, Э. Фредерик. – М.: АСТ, 2007. – 316 с.
- Мазур Е.С. Экзистенциально-соматический подход в работе с психологической травмой / Е.С. Мазур. // Психология телесности / [под ред. В.П. Зинченко, Т.С. Леви.]. – М.: АСТ, 2005. – С. 674-700.
- Мерфи Дж. Арт-терапия в работе с детьми и подростками, перенесшими сексуальное насилие / Дж. Мерфи // Практикум по арт-терапии : [под ред. А. И. Копытина]. – СПб.: Питер, 2000. – С. 158–174.
- Оклендер В. Окна в мир ребенка: Руководство по детской психотерапии / Вайолет Оклендер ; [пер. с англ. С. Б. Шерстнева, О. В. Орловой ; под ред. Ф. В. Березина, Е. А. Спиркиной, Е. Д. Соколовой]. – М. : Независимая фирма «Класс», 1997. – 336 с..
- Роджерс Н. Путь к целостности: человеко-центрированная терапия на основе экспрессивных искусств / Н. Роджерс. // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 132—139.
- Собчик Л. Н. МЦВ – метод цветowych выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера. Практическое руководство / Л. Н. Собчик. – СПб., Изд-во «Речь», 2001. – 112 с.
- Фоа Э., Кин Т., Фридиан М. Эффективная терапия посттравматического стрессового расстройства/ [под ред. Эдны Фоа, Теренса М. Кина, Мэтью Фридмана]. – Москва: «Когито-Центр», 2005. – 467 с.
- Хеуш Н. Контрперенос арт-терапевта: Работа с беженцами – жертвами организованного насилия / Н. Хеуш // Арт-терапия – новые горизонты : [под ред. А. И. Копытина]. – Москва: Когито-Центр, 2006. – С. .21-40.
- Хульбут Г. Укрощение бури: интермодальная арт-терапия в качестве инструмента преодоления чувств гнева и стыда у перенесших эмоциональные травмы пациентов / Гретхен Хульбут. // Арт-терапия в эпоху постмодерна : [под ред. А. И. Копытина]. – СПб.: Речь, Семантика-С, 2002. – С. 173 – 186.
- Berkowitz, S. National Center for PTSD and National Child Traumatic Stress Network, Skills for Psychological Recovery / Berkowitz S., Bryant R., Brymer M., Hamblen J., Jacobs A., Layne C., Macy R., Osofsky H., Pynoos R., Ruzek J., Steinberg A., Vernberg E., Watson P. // Field Operations Guide, 2010/ [Электронне джерело]. – Режим доступу : www.nctsn.org and www.ptsd.va.gov.
- Carozza P. M. Young Female Incest Victims in Treatment: Stages of Growth Seen with a Group Art Therapy Model / P. M. Carozza and C L. Heirsteiner // Clinical Social Work Journal. – 1982. – Vol. 10 (3) – P. 165-175.

*Арт-терапія в медіаосвітніх заходах як засіб
подолання психічної травми*

- Franklin M.* Art Therapy and Self-esteem / M. Franklin // Art Therapy. – 1992. – Vol. 9 (2). – P. 78-84.
- Levine P.* Waking the Tiger: Healing Trauma // P. Levine. – Berkeley: North Atlantic books, 1997. – 204 p.
- Levine P., Chitty J.* New Insights into Trauma Therapy / P. Levine & J. Chitty // APTA National Conference, 1994. – P. 13.
- Lister S.* Current bereavement theory: Implications for art therapy practice / Lister, S., Pushkar, D., & Connolly, K. // The Arts in Psychotherapy. – 2008 – 35. – P.p. 245–250.
- McGee P.* Empowerment through community development / McGee P. // Art in treatment: transatlantic dialogue : [Ed. D. Spring]. – Springfield, Ill.: Charles C Thomas, 2007. – Pp. 191-208.
- McNiff S.* Art heals: How Creativity Cures the Soul / McNiff S. – Boston, MA: Shambhala Publications, 2004 – 316 p.
- Neimeyer R. A.* Lessons of loss: A guide to coping / [2nd ed. R. A. Neimeyer]. – TN: Center for the Study of Loss and Transition., 2002. – 514 p.
- Pennebaker J. W.* Linguistic predictors of adaptive bereavement / J. W. Pennebaker, T. Mayne & M. Francis // Journal of Personality and Social Psychology. – 1997. – 72(4). – P.p. 863–871.
- Peake B.* A Child's Odyssey toward Wholeness through Art Therapy/ B. Peake // The Arts in Psychotherapy. – 1987. – Vol. 14. – Pp. 41–58.
- Sagar C.* Working with Qases of Child Sexual Abuse in Case // C. Sagar / Working with Children in Art Therapy: [eds. C. And T. Dalley]. – London and New York: Routledge, 1990. – P. 89-114.
- Stember C. J.* Art therapy: A new use in diagnosis and treatment of sexually abused children/ C. J. Stember // Sexual abuse of children: Selected readings. – Washington, DC: National Center on Child Abuse and Neglect, 1980. – Pp. 59-63.
- Waller D.* Treatment of Addiction: Current Issues for Arts Therapies // [Ed. D.Waller, and J. Mahoney]. – Florence, KY, US: Taylor & Francis/Routledge, 1999. – 168 p.
- Wilson M.* Art therapy with the invisible sex addict / M. Wilson // Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association. – 1998. –Vol. 16(1). – Pp. 7-16.

*Арт-терапія в медіаосвітніх заходах як засіб
подолання психічної травми*

Аргуэлес Х., Аргуэлес М. Мандала/ Аргуэлес Хосе, Аргуэлес Мириам ; [предисл. Чогиям Трунгпа]. – М., Благовест, 1993. – 128 с.

Барашек. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=CyupZssvbEA>

Бардин Г. И вот наступило потом.... / Бардин Гарри. – М.: Центр книги Рудомино, 2013. – 208 с.

Буданова А. Обида. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=EK4Qty5ZvBs>

Вознесенська О.Л. Сім'я в інформаційному суспільстві: зміна норми / Вознесенська О.Л. // Психологічні перспективи. – Спеціальний випуск. – 2010. – С. 16-26.

Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Арт-терапевтична майстерня як форма профілактики сімейних дисфункцій / О.Л. Вознесенська, М.Ю. Сидоркіна // Соціально-психологічні особливості професійної діяльності працівників соціальної сфери: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. – Мелітополь: ПП Шмиголь, 2007.– С. 62-67

Вознесенська О.Л. Творча взаємодія з дитиною : Методичні рекомендації / О.Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна. – К. : Міленіум, 2009. – 66 с.

Діагностика в арт-терапії. Метод «Мандала» / [под ред. А.И.Копытина]. – СПб.: Речь, 2002. – 80 с.

Караяни А. Г. Психологическая реабилитация участников боевых действий / [под ред. А. Г. Караяни, М. С. Полянского] // Военная психология : [в 3х кн. ; кн. 3]. – М. : ВУ, 2004. –100 с.

Колошина Т.Ю. Арттерапия: Метод. рекомендации / Т.Ю. Колошина. – М.: Изд-во Института психотерапии и клинической психологии, 2002. – 84 с.

Копытин А.И., Корт Б. Техники аналитической арт-терапии: исцеляющие путешествия/ А.И. Копытин, Б. Корт. – СПб.: Речь, 2007. – 144 с.

Кушнеров С. Безглуздый комбат / С. Кушнеров // [Електронне джерело]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=ZHEM_VqUs0

Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: Навчальний посібник / О.Т. Баришполець, Л.А. Найдюнова, Г.В. Мироненко та ін.; [за ред.. Л.А. Найдюнової, О.Т. Баришпольця]. – К.: Міленіум, 2009. – 440 с.

Наши мультфильмы. – М. : Интеррос, 2006. – 352 с.

*Арт-терапія в медіаосвітніх заходах як засіб
подолання психічної травми*

Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 «Журналістика та інформація» / В. В. Різун. – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2008. – 260 с.

Morin E. Le cinema ou J’homme imaginaire / E. Morin // Essais d’antropologie sociologique. – Paris, Les Editions de minuit, 1956. – P. 97–132 ; [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.psychology.ru/library/00039.shtml#P01#P01>

Sinna Mann [Extract] (Prix spécial du jury, Prix du Public, Prix UNICEF, Annecy 2010) // [Електронне джерело]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=1SsXQ8M4Ee8>.

Арт-терапия жертв насилия / [Сост. А. И. Копытин]. – М.: Психотерапия, 2009. – 144 с.

Бретт Д. «Жила-была девочка, похожая на тебя»: Психотерапевтические истории для детей / Д. Бретт ; [пер. с англ. Г.А. Павлова]. – М.: Независимая фирма «Класс», 1996. – 224 с.

Вознесенська О.Л. Творча взаємодія з дитиною : Методичні рекомендації / О. Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна. – К. : Міленіум, 2009. – 66 с.

Вознесенська О. Л. Гуманізація стосунків між поколіннями: досвід сімейної арт-майстерні / О. Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.] – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 17 (20). – С. 19–27.

Дейтс Б. Жизнь после потери / Боб Дейтс ; [пер. с англ. В. Челноковой]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 304 с.

Кокс П. Как говорить потерям «до свидания». Обучение справляться с потерями. Руководство для работы.

Мальчиоди К. Рисунки детей, переживших социальную жесткость / Кэти Мальчиоди. – [Электронне ресурс]. – Режим доступу : http://samlib.ru/s/shkolxnyj_p/travma.shtml.

Мардер Л. Д. Цветной мир. Групповая арт-терапевтическая работа с детьми дошкольного и младшего школьного возраста / Мардер Л. – М. : Генезис, 2007. – 143 с.

Оклендер В. Окна в мир ребенка: Руководство по детской психотерапии / Вайолет Оклендер ; [пер. с англ. С. Б. Шерстнева, О. В. Орловой]; [под ред. Ф. В. Березина, Е. А. Спиркиной, Е. Д. Соколовой]. – М. : Независимая фирма «Класс», 1997. – 336 с.

Практикум по арт-терапии / Под ред. А.И. Копытина. – СПб. : Питер, 2000. – 448 с.

Сидоркіна М. Ю. Спільна художня творчість як чинник гармонізації сімейних стосунків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Сидоркіна Марина Юріївна. – К., 2011. – 216 с.

Стил У. Какого цвета твоя боль? Руководство по посттравматическому вмешательству для помощи травмированным дошкольникам / Уильям Стил, Патриция Дж. Кордас. – Минск: ОБО «Белорусский детский хоспис», 2009. – 112 с.

Сучкова Н. О. Арт-терапия в работе с детьми из неблагополучных семей / Н. О. Сучкова. – СПб. : Речь ; М. : Сфера, 2008. – 112 с.

Ткач Р.М. Сказкотерапия детских проблем / Р. М. Ткач. – СПб.: Речь, 2013. – 128 с.

Armstrong V.G. Modelling attuned relationships in art psychotherapy with children who have had poor early experiences/ Viktoria G.Armstrong. – The Arts in Psychotherapy. – 2013. – Vol. 40. – P. 275–284.

Ayalon O. Rescue! Community oriented preventive education./ *Ofra Ayalon.* – Ellicott City: Chevron Publishing Corporation; 1992. – 147 p.

Crenshaw D. Neuroscience and trauma treatment implications for creative arts therapist / Crenshaw D. // Expressive and creative arts methods for trauma survivors; [Carey L.]. – London/Philadelphia : Jessica Kingsley, 2006. – P. 21–38.

Czamanski-Cohen J. «Oh! Now I remember»: The use of a studio approach to art therapy with internally displaced people / J. Czamanski-Cohen. – The Arts in Psychotherapy. – 2010. – Vol. 37. – Pp. 407–413.

Gessell A. The child from five to ten [rev. ed.] / A. Gessell, F. L. Ilgs, L.B. Ames. – New York: Harper and Row, 1977.

Gonnick R. S. Fragile attachments: Expressive arts therapy with children in foster care / Gonnick R. S., Gold M. //The Arts in Psychotherapy. – 1992. – Vol. 18. – P. 433–440.

Miller C. Tears into diamonds: transformation of child psychic trauma through sandplay and storytelling / Carol Miller, John Boe // The Arts in Psychotherapy. – 1990. – Vol. 17. –P. 247-251.

Rousseau, C. Creative expression workshops for immigrant and refugee children / Rousseau C., Singh A., Lacroix L., Measham T. // Clinical perspectives. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry. – 2004. – Vol. 43(2). – P. 235-238.

Sagar C. Working with Qases of Child Sexual Abuse in Case / C. Sagar // Working with Children in Art Therapy. ; [eds. C. Dalley, T. Dalley].– London and New York: Routledge, 1990. – P. 89-114.

Van Westrhenen N. Creative ArtsTherapy as treatment for child trauma: An overview / Nadine van Westrhenen, Elzette Fritz // The Arts in Psychoth. rapy. – 2014. – Vol. 41. – P. 527–534.

Науково-виробниче видання

**Олена Леонідівна Вознесенська,
Марина Юріївна Сидоркіна**

АРТ-ТЕРАПІЯ У ПОДОЛАННІ ПСИХІЧНОЇ ТРАВМИ

Практичний посібник

Літературна редакція *Л. В. Галіциної.*

Дизайн обкладинки *Т. Д. Кузик*

Надруковано з оригінал-макету, виготовленого
в ГО «Арт-терапевтична асоціація»

Підписано до друку 23.02.2015 р. Формат 84x108/32.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 6,7. Обл.-вид. арк.

Тираж 300 пр.
